

İdeolojik Jouissance

Bilindiği üzere Aydınlanma'nın başat öğretisi "aklını kullan" buyruğunun çeşitlemeleridir. Kant, *Aydınlanma Nedir?* yazısında, projesinin kalbine tekinsiz bir unsur koyarak önemli bir delik açar: "Aklnı istediğin konuda, istediğin kadar kullanabilirsin; ama itaat et!" Aydınlanmış düşüncenin özerk öznesi, özgür düşünmekte serbesttir, her türden otoriteyi sorgulayabilir fakat toplumsal makinenin bir parçası olarak emirlere kayıtsız şartsız uymalıdır. Zizek'e göre bu çatlak, Aydınlanma'nın kendisine ait/içsel bir çatlaktır; izleri Descartes'ın *Metot Üzerinde Konuşmalar*'ında görülür. Her şeyden şüphe eden, dünyadaki varlığını sorgulayan Cogito, gündelik yaşamda kartezyen geçici ahlak kurallarına uymalı, içine doğduğu ülkenin âdet ve yasalarını sorgulamaksızın kabul etmelidir.

Zizek açısından Lacan'ın *Ecrits* adlı eserindeki teorik çaba da bu minvalde, Aydınlanma'nın eski mücadelesinin devamı olarak anlaşılmalıdır. Lacan'ın özerk özneye, düşünme gücüne ve içinde yaşadığı koşulları düşüncede temellük ediş biçimine yönelttiği eleştirinin "aklın menzilinden kaçan akıl dışı bir zemin olduğuyula" alakası yoktur.¹ Lacan'a göre Aydınlanma'nın sınırı; Kant ve Descartes'ın çoktan dile getirdikleri gibi kendisidir. Zizek için mesele, verili ampirik kuralları bu şekilde kabul etmenin, Aydınlanma öncesine ait bir kalıntı değil, Aydınlanma'nın zorunlu yüzü olduğu görmektir. Dışarıdaki yasaya, "yasa yasadır" diyerek itaat edilirse içeride onun kısıtlamasından kurtulmuş özgür düşüncenin yolu açılır. Geleneksel Aydınlanma öncesi evrende, yasanın otoritesi ve buyrukları hiçbir zaman temelsiz ve saçmaşeyler olarak yaşanmaz. Aksine yasa, karizmatik büyüleme halesiyle her daim aydınlatır. Kurallar yalnızca aydınlatılmış birey tarafından saçma bir makine olarak görülebilir.

Başlıca yanılısma, toplumsal âdetlerin oluşturduğu dışsal makine ile aramıza mesafe koyabileceğimiz, içsel düşünme mekânına özgür alan açabileceğimiz yanılısamasıdır.² Kant'ın kategorik buyruğu, "doğru olmadığı halde zorunlu" ve koşulsuz bir otoriteye sahip olan yasadır. Kant, kategorik buyruğu olumlarken ahlaki yasanın kendisinin anlamsız, travmatik, doğruluk barındırmayan yapısını fark etmemiş değildir. Ona göre bu bir tür "aşkınsal olgu", doğruluğu ispatlanamayan verili bir olgudur. Yine de ahlaki eylemlerimizin bir anlamı olması için kayıtsız şartsız kabulü gerekir.³ Kant'ın temel paradoksu, pratik aklın teorik akıl üzerindeki önceliğidir; sadece kategorik buyruğun irrasyonel dayatmasına teslim olunursa toplumsal kısıtlamalardan kurtulup özerk ve aydınlanmış özne olma yolunda ilerlenebilir.

¹ Geniş bilgi için bkz., Bruce Fink, *Reading Ecrits Closely*, University of Minnesota Press, London, 2004.

² Bkz., Slavoj Zizek, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, çev. Tuncay Birkan, 4. Basım, Metis Yayınları, Ağustos 2011, İstanbul, s. 96.

³ Ahlaki yasa ile patolojik ampirik verili toplumsal yasalar bir dizi karşıtlı etrafında açıklanabilir. Toplumsal yasalar bir gerçeklik alanını yapılandırırken ahlaki yasa gerçekliğin bize dayattığı sınırları hiç hesaba katmayan koşulsuz -imkânsız- (Du kannst, den du solst, Yapabilirsin çünkü yapman gerekiyor!) bir buyruktur. Toplumsal yasalar bencilliğimizi pasifize eder ve toplumsal denge durumunu düzenlerler, ahlaki yasa koşulsuz zorlama unsurunu devreye sokarak iç dengede dengesizlik yaratır. bkz., A. g. e., s. 96-97.

Lacan'ın devrimci saptaması, Kant ahlakının bir süperego buyruğunu örttüğüdür. Ötekinin bizi göreve çağran sesi, haz ve gerçeklik ilkesinin tutarlılığını bozan travmatik bir istiladır. Zizek'e göre ahlaki yasanın müstehcen oluşunun nedeni, onun buyruğuna itaat etmeye iten motive edici gücün kendi biçimi oluşudur. Ahlaki yasaya bir dizi pozitif nedenden dolayı değil, öyle olduğu için boyun eğilir. Kant etiğinin öncelikli ögesi, her türlü ampirik içeriği; “haz ya da hoşnutsuzluk” veren tüm olası nesnelere, ahlaki eylemin odağından dışlamasıdır. Kant'ın atladığı, reddedişin kendisinin bir “artı-keyif” ürettiğidir. Faşist ideolojilerde biçimsel bir buyruğa, “itaat et, çünkü etmen gerekiyor”a dayalıdır.⁴ Kendini feda et, anlamını sorgulama, keyiften vazgeç buyruğu vazedilir. Burada fedakârlığın değeri anlamsızlığına içkindir; fedakârlık kendi kendinin amacıdır. Pozitif tatmini araçsal değerinde değil, kendisinde bulmak gerekir. Belirli bir artı-keyif üreten şey, feragat ediminin kendisi yani keyiften vazgeçmektir. *

Feragat dolayısıyla üretilen “artı-keyfin” cisimleşmesi Lacancı *obje peti a'*dir. Faşizmin ideolojik gücü, zaafi olarak görülen özelliklerinde; çağrısının içi boş biçimsel karakterinde,* salt itaat ve fedakârlık olsun diye talep ettiği adanmışlık nosyonunda yatar.⁵ Faşizmde mesele, fedakârlığın araçsal değeri/statüsü değil, edimin olumsuzluğunun kendisidir. Tüm faşist sistemlerin ortak karar vermişçesine psikanalitik faaliyetleri yasaklamasının nedeni budur: Psikanaliz, söz konusu biçimsel fedakârlık jestinde iş başında olan müstehcen keyfi görmemizi sağlayacaktır.

Zizek, Kant'ın ahlaki biçimciliğinin faşizmde iş başında olan sapkın, keyif boyutu olarak ortaya çıktığını söyler.⁶* Kantçı biçimcilik Descartes'ın ahlak düsturlarından ikincisinin mantığıyla da örtüşür, daha doğrusu, bu mantığı serimler:

⁴ Bkz., Slavoj Zizek, *Biri Totalitarizm mi Dedi? Bir Nosyonun Kötüye Kullanımına Beş Müdahale*, Çev. Halil Naçaoğlu, Epos Yayınları 3. Basım, 2013, s.93.

* Totaliter ideolojilere için *Patetik Feda Nosyonu*, Mazoşist bir acı hazzı ve mistik merteye yükselmesine benzer narsisist bir hazın iç içe, incelikli bir bileşimidir. Bir ön kestirim olarak totaliter şef ve ideolojilerin oluşum vasatını ortadan kaldırarak için haz odağının yerini değiştirmeyi öneriyorum. Sanat, estetik, spor ve kültürel haz ile bireysel yaşamında mutlu olan, sosyal devletin güvenlik çatısını tam duyumsayan insanlar topluluğu inşa etme amacını/idealini ilkel hazın yerine doyum kaynağı olma vasfıyla koyutlayarak.

* Mussolini'nin “Faşistlerin İtalya'yı yönetme taleplerinin gerekçesi ne? Programları nedir?” sorusuna verdiği yanıt oldukça ilginç ve açıklayıcıdır. Bizim programımız çok basit, İtalya'yı biz yönetmek istiyoruz.

⁵ Bkz., Slavoj Zizek, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, çev. Tuncay Birkan, 4. Basım, Metis Yayınları, Ağustos 2011, İstanbul, s. 97.

⁶ Slavoj Zizek, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, çev. Tuncay Birkan, 4. Basım, Metis Yayınları, Ağustos 2011, İstanbul, s.98.

"...İkinci düsturum elimden geldiği kadar işlerimde karar ve sebat sahibi olmak ve en şüpheli kanaatleri bile, bir defa kabule karar verdikten sonra, pek emin ve şaşmaz kanaatlermiş gibi, daima sebatla takip etmektir. Bunda yolunu sapıtıp da bir ormanın içine düşen yolcuların yaptığını yapıyordum: onlar, bir o yana bir bu yana dolaşarak sapıtmamak, hele bir yerde mihlanıp kalmamak, fakat daima aynı yöne doğru, hatta başlangıçta o yönü tamamen tesadüfle bulmuş olsalar da yine ellerinden geldiği kadar dosdoğru yürümek ve zayıf ihtimallerle yollarını değiştirmemek zorundadırlar. Çünkü böylece tam istedikleri yere gidemeseler bile, sonunda hiç olmazsa, muhtemelen bir ormanın ortasından daha iyi bir yere varabileceklerdir."⁷

Descartes ifadesinde, ideolojinin gerçek amacını, talep ettiği tavrı açıklar. İdeolojik tutarlılık, daima “aynı yöne, dosdoğru” yürümemizdir. İdeolojik biçime itaat etmemiz için sunulan gerekçeler, biçimin kendine özgü artı-keyfini gizlemeye hizmet eder. Uzun pasajında Descartes, temel ideolojik paradoksun en saf biçimini sunmaktadır: Önemli olan biçimdir; en şüpheli kanaatler dahi, bir kere kabul edildikten sonra sebatla takip edilir. İdeolojik öznel ormanda kaybolmuş yolcular gibi, ideolojik tavra ancak bir yan ürün olarak ulaşabilirler. Başlangıçta yönlerini tesadüfen buldukları için kararlarının sağlam bir temeli olduğuna, onları bir amaca ulaştıracağına inanmak zorundadırlar.

Amaç-araç ilişkisi ideolojide, saklanması gereken bir sır olarak kalmalıdır. Burada amaç, araçları haklı çıkarır. Gerçek amacın ideolojik tavrın tutarlılığı olduğu algılanırsa yaratılan etki ortadan kalkacaktır. İdeolojik feragate içsel olan keyfi gözler önüne sermek, ideolojinin yalnızca kendi amacına hizmet ettiği, başka hiçbir şeye amade olmadığını açık eder ki bu Lacancı *jouissance* tarifidir.

* Yahudi kökenli Alman felsefeci Hannah Arendt, 1960 yılında Arjantin’de yakalanarak Kudüs’te yargılanan Nazi savaş suçlusunu Adolf Eichmann’ın yargılanışını, yüzyılın davası olarak niteler. “*Kötülüğün Sıradanlığı Üstüne Bir Çalışma: Kudüs’teki Eichmann*” adlı eserinde Arendt, Yahudi soykırımını sırasında Avrupa’nın her yerinden toplama kamplarına getirilen Yahudilerin nakledilmesiyle görevli Eichmann’ın, mahkemede yaptığı savunmada söylediği “sadece, yasalara uygun olarak görevimi yerine getirdim” cümlesinin ardında yatan “devlet memuru” mantığını farklı bir biçimde eleştirir. Arendt bu kitapla, “görevini yerine getiren yurttaş” söyleminin sıradanlığını ve bu sıradanlığın ardında yatan idealizminin kötülüğünün derinliğini tüm dünyaya gösterir. Bürokratik, sığ ve basmakalıp bir cümle kumaktan öteye geçemeyen âciz bir insan olarak tanımladığı Eichmann’ın duruşmalar sırasında yasalara dayandırdığı soğukkanlı açıklamalarını, kör bir itaat olarak nitelleyen Arendt; Eichmann’ı suçlu yapan şeyin, “asla aptallıkla aynı olmayan saf bir düşüncesizlik” olduğunu belirterek bütün bir Nazi Almanyası’nın ve gerisinde yatan, tüm dünyaya model olan bürokratik sistemin, dünyanın her yerinde daha nice Eichmannlar çıkaracağını da yalın bir ifadeyle anlatır. “Kötülüğün Sıradanlığı”nın bir göstergesi olan bu ne yaptığını düşünmeden ve bilmeden yapma halinin dayanağı olan kamu ahlakı ve politik yargının gerisindeki insan yaşamını kuşatan sistemi de açığa çıkarır. Bugün tüm dünyada kabul edilmiş Yahudi soykırımının işleyişi sırasında sadece terfi etmek ve “iyi vatandaş” olmak için görevini sorgulamadan yerine getiren Eichmann’ın cinayetleri, şeytani bir zekanın ürünü olarak gerçekleşmez. Akıl dışı ve kahramanca bir vatan savunması da olmayan bu eylemler, daha iyi ve diğerlerinden yalıtılmış bir toplum yaratmak üzere gerçekleştirilir. Eichmann’ın cinayetleri, “iyi birey, iyi devlet memuru ve iyi bir vatandaş” olması istenen bir toplumun öngördüğü biçimde yaşayan sıradan bir insanın, elinde bulundurduğu gücü ve konumu; kişisel vicdan ve bireysel yetisini kullanmadan otomatik bir şekilde hareket ederek “olağan dışı bir durumda” uyguladığı kararlarının bir sonucudur. Görünürde hiçbir suç işlemeyen ve yasal prosedüre göre davranarak işini yapan “devlet görevlisi” Eichmann’ın, işlediği insanlık suçunun vahametini “olağan dışı durum” ortadan kalktığında dahi anlayamamasının nedeniyse görevine olan bağlılığı ve Hitler Almanyası’nın belirli bir dönemde çıkardığı diktatörlük yasalarının meşruluğuna olan inancıdır. Hitler’e, bütün Yahudileri gaz odalarına ve finnlara gönderme yetkisini sağlayan güç, iktidar mekanizmasının yarattığı sonsuz Tannsal ve politik doğruluğun ardında yatan illüzyonun kınlanmasıyla birlikte ortaya çıkan olağan kötülüğü gösterir. Bize göre burada Arendt’in Kötülüğün Sıradanlığı kavramı, Kant’ın ahlakı biçimciliği ile neden-sonuç bağlamında örtüşür. Zizek’in ilavesi söz konusu kör otomat ediminin müstehcen keyif boyutudur.

⁷ Bkz., A. g. e., s. 98 ve bkz., Descartes 1976: 64.

Yonca Gökalg, "İdeolojik Jouissance"

<https://www.fikirtepedi.com/psikoloji/ideolojik-jouissance/>

(Yayın Tarihi: 14 Mayıs 2024).